

Сяргей Чыгрын

...рабіць менавіта для свайго народу:
не ленавацца, ня ныць, ня кіснуць,
а працаваць, бо застаецца толькі зробленае...

«Да роднай хаты няма далёкай дарогі»

Гутарка з фалькларыстам і літаратуразнаўцам Янкам Саламевічам

Сяргей Чыгрын: Спадар Янка, некалі Уладзімір Караткевіч назваў вёску Кракотка Слонімскага раёну — самаю найпрыгажэйшай вёскай у Беларусі. Што звязвае Вас з Кракоткаю і з яе людзьмі, акрамя таго, што Вы адтуль родам?

Янка Саламевіч: Цяпер, на жаль, амаль нічога. Добра, што яшчэ можна спыніцца ў бацькавай хаце, дзе жыве мой брат Анатоль. Ведаеш, Сяргей, нездарма кажуць, што да роднай хаты няма далёкай дарогі. У родную вёску, дзе ты малым, некалі гуляў у розныя гульні (лапта, “у ножыка”, “гусі-гусі за гарой” і іншыя), пачуў першыя ў сваім жыцці песні, дзе босы хадзіў у лес па грыбы, пасьвіў кароў, далучаючыся несъядома да нашай цудоўнай прыроды, на пашы, лежачы ў траве любіў слухаць песні жаваранкаў, калі яны маленечкімі кропачкамі завісалі так высока-высока ў небе, што амаль не відаць было, і выдавалі свае дзівосныя трэлі, дзе яшчэ вучнем школы памагаў ня толькі бацьку, а і калгасу касіць, – хочацца прыехаць хоць на дзень.

Наогул, калі пабудзеш дома, пабываеш там, дзе жыву у ма-

ленстве, як палякі кажуць, сельскім, анельскім, хопіш таго паветра, якім дыхаў некалі, адчуваеш тую аўру, якая дабратворна ўплывае на цябе дасюль. Душа растае, дух мацуецца роднымі сокамі, усё ў табе ажывае, нават родная гаворка, хоць хлопцы і кажуць: “Ты гаворыш па-беларуску, а мы па-нашаму, па-кракоцкі”. Нездарма ёсьць такое народнае пажаданьне (люблю яго казаць маладым, а я 36 разоў быў сватам на вясельях): “Будзь здаровы, як зіма, вясёлы, як вясна, рабочы, як лета, багаты, як восень”. Усё ў ім праўда, усё выверана тысячагадовай практыкай і назіраньнямі селяніна... Некалі мяне здзіўляла, як бацька кожны дзень хадзіў на работу ў калгас, калі там працавалі толькі за “палачкі” — не давалі на працадзень ні грама зерня, ні капейкі грошай. А дарэмна я здзіўляўся. У тым, аказваецца, і праўдзілася сялянская вытрымка, любоў ці прывычка да ўсялякай працы (маці даіла карову кожны дзень у 5 гадзінаў раніцы). Усё гэта я бачыў...

С. Ч.: І гэта было навукаю на будучыню?

Я. С.: Было, яшчэ якою. Бяз гучных словаў, без непатрэбнага маралізатарства і дэмагогіі. Таму пасья, калі ўжо стаў працаваць сам, рабіў любімую работу з задавальненьнем.

С. Ч.: Дык за што Уладзімір Караткевіч назваў Кракотку — самую прыгожаю вёскай у Беларусі? Памятаеце, у артыкуле “Мой друг і мая зямля” пісьменьнік піша: “І толькі гэта ўнутранае падабенства дало мне тады шчаслівае адчуваньне рэальнасьці таго фантастычнага характа, што буяла вакол. Аднаго з найпрыгажэйшых гарадоў (маецца на ўвазе Слоніма) і адной з найпрыгажэйшых вёсак Беларусі — Кракоткі, і замкаў, і старых муроў”.

Я. С.: А прыгажэйшай нашу Малую Кракотку (з Вялікай зьлілася ў 1967 годзе) Уладзімір Караткевіч назваў, вядома, з-за яе шыкоўнай прыроды (некалі ж нашу вёску называлі Малой Швейцарыяй). Яна сапраўды прыгожая: за ёй узгоркі (Быстраўка), сасновы лясок Язьвіны (сам лазіў некалі на маяк, з якога відно 12 вёсак), побач за агародамі, за Іярданкаю, якая бяжыць у Зяльвянку, альховая паласа, а за ёю — сасновы лес, поўны грыбоў і ягад. Сама вёска высаджана вязамаі, ліпамі, скрозь садкі з кветкамі. Гэта ўсё некалі было незаўважанае, быццам так і трэба. Вяскоўцы адчуваюць так і цяпер. Няма калі ім любаваліся гэтай прыгажосьцю. Толькі, калі доўга тут не бываеш, усю гэту прыгажосьць заўважаш найбольш адчувальна, ярка, выразна.

С. Ч.: Спадар Янка, няўжо Вы з самага маленства марылі стаць пісьменьнікам ці энцыклапедыстам? І наогул, калі б Янка Саламевіч ня стаў літаратуразнаўцам і фалькларыстам, дык тады кім?

Я. С.: Не задумваўся над такім пытаньнем, усё сталася само сабою. У школьныя гады (недзе з 1947 да 1955 гадоў) я прачытаў добрую палову фонду нашай мясцовай бібліятэкі імя Янкі Купалы.

С. Ч.: Цяпер гэта бібліятэка-музей імя Янкі Купалы.

Я. С.: Так. Практычна ніколі я ня гнаў кароў на пашу без кніжкі. Ужо тады нарадзілася велізарная любоў да гэтага геніяльнага, непаўторнага вынаходніцтва чалавечтва, якая ня гасьне і да сёньняшняга дня. Бяз сьвежай газеты, цікавай кніжкі я проста не магу жыць. Веды набываліся і набываюцца, але галава пакуль ня трэснула... Так казаў сваім малым дзецям, калі яны скардзіліся на вялікія заданьні на дом у школе. Мы ж тады з 4-га класа па 10-ты здавалі па 10 экзаменаў. Пры падрыхтоўцы да іх пачынаў разумець нават ня вельмі любімыя алгебру і геаметрыю. Ведама ж, найперш любіў літаратуру, гісторыю, батаніку, заалогію, геаграфію...

С. Ч.: Мы прыгадалі тут Вашу Кракоцкую сельскую бібліятэку імя Янкі Купалы (створана ў 1927 годзе) — першую ўстанову культуры Беларусі, якой было наддана імя народнага песьняра. Мабыць і чытаць Вы вучыліся па творах Янкі Купалы і Якуба Коласа?

Я. С.: Найперш ведаў творы Якуба Коласа. З трох гадоў я дэкламаваў перад

дарослымі “Не сядзіцца ў хаце хлопчыку малому” (навучыў бацька, відаць таму, што рэаліі верша былі яму, як сялянину, блізкія, родныя, зразумелыя, ды яшчэ вельмі цанілася тое, што паэт пісаў “складно”). Памятаю, як мама ткала кросны, а я, ужо школьнік, чытаў ёй “Новую зямлю”. “От, халера, як складно ён піша, як у нас гавораць”, — рэзюмавала яна. У душы засталіся самыя сьветлыя, самыя цёплыя ўспаміны пра паэму Якуба Коласа “Сымон-музыка”, якую люблю і дагэтуль. Бо гэта была кніжка, над якой я плакаў. Мне стала бясконца шкада герояў, так горасна, калі Сымон расстаецца з Ганнаю. Сьлёзы пльылі самі. Каровы, праўда, не разумелі, чаго гэта малы пастух плача над нейкаю кніжкаю, хоць яны ўсё бачылі...

С. Ч.: У 20-30-х гадах мінулага стагоддзя на Слонімшчыне, у тым ліку ў Кракотцы, Чамярах і ў іншых вёсках моладзь і школьнікі ставілі сьпектаклі па п’есах беларускіх драматургаў, глядзець якія прыходзілі сотні людзей. Цікава, ці працягваліся гэтыя самадзейныя тэатральныя традыцыі ў той час, калі вы былі школьнікам?

Я. С.: У школе мы за год ставілі па чатыры п’есы — да Новага году, Першага Мая, у верасні, калі пачыналіся заняткі, і да Кастрычніцкіх сьвятаў. Толькі здзіўляюся, калі мы пасьпявалі. Даводзілася вучыць ролі, а гэта, як ні кажы, разьвівала памяць. На рэпетыцыі поначы, у страшэннай цемры, хоць вока выкалі, адзін хадзіў з Малой Кракоткі ў Вялікую. Вось што такою была любоў да сьпектакляў. Недзе падсвядома наўна хацелася быць артыстам. Не разумеў, дурань, што гэта не маё.

С. Ч.: І, як кожны школьнік, Вы, мабыць пісалі вершы?

Я. С.: Пісаў па-беларуску і па-руску. Вельмі саромеўся, калі аднойчы Алег Антонавіч Лойка над Шчараю прафесійна разабраў іх. Параіў пісаць толькі на роднай мове, бо руская мова ў мяне — не натуральная, з беларусізмамі. А я думаў, што мае рускія вершы лепшыя за беларускія. Яшчэ Алег Антонавіч параіў ісьці на філфак, бо я збіраўся паступаць на гістарычны факультэт. Помню пытаў у мяне, якія раманы Тургенева я ведаю. Я назваў амаль усе. Ён сказаў, што столькі ведае ня кожны студэнт. Так я апынуўся на філфаку.

Але найбольш за ўсё я ведаў рускіх народных песень — больш за 100. Асабліва папоўніўся мой песенны рэпертуар, калі ў вёску летам 1954 году правялі радыё (давялося дапамагаць ставіць слупы). Якія цікавыя перадачы былі тады! Ня тое, што цяпер — музыка, шлягеры, шлягеры. Памятаю, як доўга і напружана, мо з паўгадзіны, чакалі мы першую радыёперадачу. Ажно вуха прыкладвалі да прыёмніка, а ён усё не гаворыў. Якая была радасьць пачуць: “Гаворыць Мінск”! А якія глыбокія калектыўныя, сямейныя перажываньні-хваляваньні нас усіх апаноўвалі, калі, напрыклад, транслявалі “Навальніцу” А. Астроўскага. Нават мой бацька сказаў пра Кабаніху: “Такою гадасьць забіць мало”.

Запомніліся песьні і раманы Лемешава, Казлоўскага, Шаляпіна, Бунчыкава, Нячаева, Русланавай, прыпеўкі Мардасавай, сатырычныя рэчы Тарапунькі і Штэпселя, Мірава і Навіцкага, Рыкуніна і іншых, беларускія народныя песьні ў выдат-

Янка САЛАМЕВІЧ.

ным выкананьні Ларысы Александроўскай, Варвулева, Дзянісава, песьні хору Пятніцкага, капэлы пад кіраўніцтвам Рыгора Шырмы (пасля давалося нават быць у яго хаце), хору Цітовіча, хору Лапацінай, многіх самадзейных калектываў. Помню, як у мяне малага мурашкі бегалі па сьпіне, калі хлопцы (чалавек 30) і дзяўчаты (чалавек 20) сьпявалі ваенныя песьні каля плоту ў Малой Кракотцы, альбо хор звычайных прафесіяналаў, але з добрымі галасамі. З вёскі Сялявічы ў нашай школе недзе ў 1952-м ці ў 1953-м гадах сьпяваў хор Антона Валынчыка на словы Янкі Купалы “Ужо зайшло сонейка”. Як грывнулі, дык хацелася плакаць, сэрца выскоквала з грудзей. А цяпер у энцыклапедыі “Беларускі фальклор” пра Антона Валынчыка¹ не далі нават асобнага артыкулу. А хто лепш за яго ведаў наш фальклор? Хіба Шырма, Цітовіч, Мажэйка... Але ж наш Валынчык быў і кампазітарам, ды кампазітарам з вялікай літары.

С. Ч.: Тут мне прыгадаліся словы з “Фаўста”: “Толькі той годны жыцьця і волі, хто кожны дзень ідзе за іх на бой”. Пасля ўніверсітэту Вы яшчэ паступілі ў аспірантуру. Значыць, бой за веды працягваўся. Так?

Я. С.: Неяк да нас у Дзяржаўную бібліятэку, дзе я працаваў пасля ўніверсітэту, прыйшла Ніна Іванаўна Гілевіч. “Дачулася, — кажа, — што тут нейкі хлопец заўсёды гаворыць па-беларуску. Ідзіце да нас, якраз у выдавецтве (цяпер “Вышэйшая школа”, а тады Міністэрства сярэдняй спецыяльнай і прафесіянальнай адукацыі БССР) зьявілася вольнае месца — Фадзей Савіцкі ідзе дырэктарам “Навукі і тэхнікі” (быў 1963 год). Я згадзіўся і пайшоў у выдавецтва.

С. Ч.: Ніна Іванаўна Гілевіч — была выдатным чалавекам, выкладала на філфаку ў нас беларускую мову. Яна вельмі любіла, шанавала і паважала хлопцаў-філолагаў, якія пісалі вершы і друкаваліся.

Я. С.: Так і было... А неяк Ніна Іванаўна прыносіць вялікую пласьцінку Міхася Забэйды-Суміцкага. Мне так прыпалі да сэрца яго песьні, што я выпрасіў у яе адрас сьпевака і напісаў яму. Дасюль маю дзевяць яго лістоў, якія пакуль не публікаваліся.

Пасля Ніна Іванаўна пайшла ў аспірантуру. Прыходзіць да нас у сьнежні і кажа: “План па аспірантуры недавыканалі. Таму адну адзінку далі і філфаку. Дзе мы цяпер будзем шукаць чалавека на перыферыі? Прападзе адзінка. Іван Уладзіміравіч, паступайце”. Ашарашаны такою прапановай, кажу: “Я ж і ня думаў пра гэта, не рыхтаваўся”. Пайшоў на парадку да Алега Лойкі, а той кажа: “Паступай. Калі нават і дысэртацыю не напішаш, то за тры гады хоць начытаешся кніг уволю”. За ноч прачытаў 700 старонак “Гісторыі КПСС”. У галаве — каша. Але паступіў.

Аднойчы на кафедры Ніл Гілевіч сказаў: “Учора купіў у магазіне “Дружба” два тамы “Люду беларускага” з беларускімі народнымі песьнямі Міхала Федароўскага. Хто такі Федароўскі?”. Уся прафесура маўчыць. “Іван Уладзіміравіч, — кажа Ніл Сымонавіч, — тамы выйшлі пад рэдакцыяй Абрэмбскай-Яблонскай, а яна, ведаю, загадчыца кафедры беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэту. Паспрабуйце ёй напісаць...”. Пішу. Адказ прыходзіць праз 2-3 тыдні: “Архіў Міхала Федароўскага ў Рукапісным адзеле бібліятэкі Варшаўскага ўніверсітэту, згодны кіраваць вашаю тэмаю”. Так я апынуўся ў Польшчы на цэлых 10 месяцаў. Вось такое вялікае месца Гілевічаў — Ніны Іванаўны і Ніла Сымонавіча — у маім лёсе.

С. Ч.: Нядаўна ў Менску пабачыў сьвет двухтомнік энцыклапедыі “Беларускі

¹ Антон Валынчык быў і кампазітарам, і хормайстрам, і музычным педагогам. У 1964 годзе ён стаў заслужаным дзеячам культуры Беларусі. У свой час кіраваў царкоўнымі хораўмі ў Клецку, Наваградку, Слоніме, Жыровічах, Менску, Горках. Узначальваў Маладзечанскі абласны ансамбль песьні і танца, загадваў кафедрай музыкі і сьпеваў Гарадзенскага педінстытуту, быў кіраўніком Гарадзенскай народнай харавой капэлы настаўнікаў. Ён напісаньня песьні на словы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Адама Русака, Пётруся Броўкі і іншых беларускіх паэтаў.

фальклор” — першае ў гісторыі нацыянальнай культуры галіновае навукова-даведачнае выданне, якое асвятляе пытанні духоўнай культуры беларусаў. У энцыклапедыі каля 3 тысячаў артыкулаў, прысьвечаных абрадам, звычаям, традыцыям і вераванням беларусаў, іх вусна-паэтычнай творчасці, народнаму мастацтву. Значная частка артыкулаў прысьвечаная фалькларыстычнай навуцы, яе гісторыі, асноўным тэндэнцыям развіцця, а таксама даследчыкам беларускага фальклору, яго збіральнікам і папулярызатарам. Спадар Янка, ці задаволены Вы асабіста, як фалькларыст і даследчык фальклору, выхадцам гэтай энцыклапедыі?

Я. С.: Энцыклапедыя “Беларускі фальклор” паказвае, што ў нас самая багатая ў Еўропе вусна-паэтычная творчасць. Але, каб праславіць беларусаў на ўвесь свет, неабходна было б паказаць нашу вусна-паэтычную творчасць больш грунтоўна і ўсебакова, а не лапідарна і сьцісла, як гэта зроблена ў цяперашнім выданні (а была ж сітуацыя, калі гэтую энцыклапедыю наогул хацелі прыкрыць альбо выдаць у адным томе). Слоўнік энцыклапедыі “Беларускі фальклор”, які я складаў на два тамы, аказаўся ня выкананы амаль напалову: ці аўтару не знайшлі адпаведных, ці проста паленаваліся, ці былі яшчэ нейкія прычыны...

С. Ч.: Вы лічыце, што энцыклапедыя “Беларускі фальклор” павінна пабачыць свет ня ў двух тамах, а значна больш?

Я. С.: У 10-ці тамах і ня менш. Справа ў тым, што многія артыкулы пра розныя фальклорныя жанры бяз прыкладаў з літаратуры, а яны ёсць, проста рэдактары не змаглі дапамагчы аўтарам. У энцыклапедычных артыкулах гэта вялікі недахоп. Чытачу, каб ён паверыў, што ў нас фальклор не абы-які, менавіта прыклады-тэксты патрэбныя, як паветра, а ня тое, што напісаў даследчык. Чытач сам зробіць выснову. Чытачу варта было паказаць у кожным канкрэтным выпадку багацьце нашага фальклору, каб ён бачыў, адчуваў яго высокую паэтычнасць, вобразнасць, вымоўнасць слова, адчуваў яго гаворкасць, філасофскую глыбіню, уменне народу выказвацца сьцісла, афарыстычна, смачна. Каб чытач ня толькі прачытаў артыкул, а ўзяў гэтае слова на зуб, на смак, каб адчуў радасць ад судакранання з высокай паэзіяй мудрасцю народу, яго ўменнем і вобраз стварыць, і слова адпаведнае знайсці, каб выказаць свае думкі і пачуцці...

С. Ч.: Дарэчы, пра фальклор з Беласточчыны ў двухтомніку амаль няма згадак...

Я. С.: А якраз на Беласточчыне пакуль фальклор жыве паўнакроўна. Наладжваюцца фестывалі “Беларускай песні”. Тут выступаюць, дарэчы, добра, прафесійна, выконваючы мясцовы фальклор, розныя гурты. Мы іх фактычна ў энцыклапедыі абышлі, не наладзілі з імі, або журналістамі “Нівы”, ніякага кантакту. А гэта ж беларусы са сваім арыгінальным вусна-паэтычным словам, сваімі абрадамі, святамі, вераваннямі, забабонамі і г.д. Не названая і большасць людзей з Беласточчыны, якія маюць дачыненні да вуснай народнай творчасці. Скажам, тая ж Людміла Панько, этнамузыкалаг, якая да сочень песень, сабраных Міколам Гайдучком, расшыфравала мелодыі з магнітафоннай стужкі. І гэта ж аўтэнтычны фальклор, жывы яшчэ, на шчасце, замацаваны ў людской памяці, выконваемы ў асяроддзі мясцовых сялянаў. А не такі, як цяпер у нас — апрацаваны, як казаў Рыгор Шырма, з мексіканскімі мелодыямі. Ці псеўдафальклор (такога артыкулу ў энцыклапедыі найхутчэй, калі не напіша Уладзімір Конан, ня будзе). Няма ў “Беларускім фальклору” артыкулаў пра Н. Мушынскую, С. Лукашука, Я. Крупу, Э. Гойліка, Э. Цюкшу, В. Стахвока, Я. Карповіча, А. Максімока, пра журналістаў-нарысістаў, якія ня раз пісалі пра мясцовы фальклор, фальклорныя фестывалі, мясцовыя свята, абрады — В. Рудчыка, А. Чачугу, М. Лукшу, М. Хмялеўскага, М. Ваўранюка, Я. Целушэцкага, Г. Кандрацок-Свярубскую, М. Шаховіча і іншых. А на добры толк маглі б быць. Таму, нікольні не жартуючы кажу, што энцыклапедыю “Беларускі фальклор” трэба было выдаваць у 10 тамах.

С. Ч.: Спадар Янка, калі гаварыць пра фальклор у цэлым, то мне здаецца ў бела-

русаў толькі сабраных вясельных песень ужо ёсьць шэсьць тамоў, ня кажучы пра іншыя жанры...

Я. С.: Калі на зьездзе славістаў даведаліся, што беларусы маюць шэсьць тамоў вясельных песень, Еўропа літаральна “ўпала”. У мяне ёсьць два тамы пра ўкраінскае вясельле. Усё (і апісаньне абраду) ўвайшло ў 2 тамы. А Е. Раманаў нездарма беларускае вясельле называў своеасаблівай операй. Але дзе вы чулі ў оперы 208 арыў (у кнізе “Люд беларускі. Вясельле” (Мн., 1991), якую я складваў з архіўных матэрыялаў М. Федароўскага ў бібліятэцы Варшаўскага ўніверсітэту, апісаньне беларускага вясельля ў Ваўкавыскім павеце ілюструюць 208 народных песень). Леаніла Малаш, якая складала гэтыя 6 тамоў беларускіх народных песень, не магла адбіцца ад सोцыяльнага пытаньняў дасьледчыкаў фальклору з розных краінаў. Не павярлі, дзівакі, што ў нас ёсьць такое багацьце. Фалькларыстку тады баранілі нават рускія, украінцы, палякі. А яна ж мае яшчэ 3 тамы вясельных песень, сабраных пазьней, якія пакуль ня выдадзены. Немцы дакляравалі ёй выдаць гэтыя 3 тамы, хоць абмежаваным накладам. Каб тамы трапілі ў буйнейшыя бібліятэкі. Пакуль гэта ня зроблена. Леаніла Апанасаўна з 1927 году, яе муж Анатоль Аксамітаў, вядомы наш навуковец і фалькларыст, доктар філалагічных навук, нядаўна памёр. Да яго сьмерці ня стала і іхняга сына. Якая трагедыя... Яна апошнім часам хварэла. Разгарнуцца няма як. Але цяпер спадарыня Малаш крыху ачуняла і рыхтуе для “Беларускага кнігазбору” том навуковых працаў, палявых запісаў Зарыяна Якаўлевіча Даленгі-Хадакоўскага — піянера беларускай, украінскай, польскай фалькларыстыкі, этнаграфіі, дыялекталогіі (пачатак XIX стагоддзя). Украінскія песьні ў запісах З. Даленгі-Хадакоўскага выйшлі асобнай кніжкаю. Польскія Леаніла Малаш надрукавала ў часопісе “Lud”. Толькі беларускія не выдаваліся. А калі ўсё зьбярэцца разам, будзе вельмі салідная кніжка. Наш вучоны вырасьце ў вачах адукаванай Еўропы яшчэ больш. Як такім не ганарыцца. І падобных прыкладаў можна прывесці дзясяткі.

С. Ч.: Ведаю, што і вы ўсё жыцьцё запісваеце ад людзей беларускія прыпеўкі, жарты, выразы, анекдоты і г. д., адным словам фрывольны фальклор. Дарэчы, ён у нас слаба дасьледаваны...

Я. С.: Калі ляжаў нежак у бальніцы, у галаву пачаў лезьці гэты самы фрывольны фальклор. Я пачаў яго запісваць. Ніл Гілевіч, калі мы сустракаліся на яго кватэры, аднойчы сказаў, што такі фальклор у нас вельмі багаты, але пакуль ніхто яго не выдаваў асобным томам ці тамамі. Некалі ўкраінскі фалькларыст Уладзімір Гнацюк назьбіраў украінскага фрывольнага фальклору на некалькі тамоў. Але выдаў два тамы па-нямецку. Прапаў увесь цымус...

У 1949 годзе ў роднай вёсцы на вясельлі Адамчыкавага Валіка і Грыцэвічавай Мані я пачуў і запомніў такі тост: “Каб ваш ложкак добра скрыпаў і да году сыночк выпаў!”. Пасьля, на вясельлі недзе ў 1980 годзе ў вёсцы Талькаўшчына на Слонімшчыне я за гэты тост выйграў першае месца. Ён заўсёды добра ўспрымаецца вясельнікамі.

Мой стрыечны брат Сяргей у 1947 годзе, сам яшчэ смаркач, бо з 1939 году, памятаецца сьпяваў такія прыпеўкі:

Пашоў дзед вальца,
Пашоў дзед вальца.
Вывернуў капусту,
Апарыў яйца.
Ці пра нейкую Палагею:
Пашла танцаваць
Наша Палагея:
Сьпераду барабан,
Ззаду батарэя.

Мы, энцыклапедысты, езьдзілі ў свой час у калгас на праполку і збор ураджаю

капусты, морквы і г.д. Валодзя Сацута ўспамінаў, як там адна з жанчын выказвала сваю адзіноту:

Наварыла, напякла —
Няма каму есці.
Лягла, ногі разьвяла —
Няма каму лезыці.

Якубу Коласу прыпісваюць словы, што найчасцей кажуць на вясельях. Алег Лойка сьцьвярджае, праўда, што гэта мо народныя словы з Мікалаеўшчыны:

Душа ў гарэлцы меру знае,
І лішку не бярэ ніколі —
Як ракам стаў,
Дык і даволі...

Памятаю, адзін раз зайшоў да Алега Лойкі. Туды заходзіць якраз Уладзімір Караткевіч. Ён так цікава заўсёды расказваў, нібы пісаў. Апавядаў пра адзін заходнебеларускі каляндар, дзе былі партрэты беларускіх паслоў і грамадскіх дзеячаў з рознымі подпісамі. Янку Станкевічу далі подпіс: “Не прымкнуў ні да якога клубу”. Калі мне тут жа падпісаў сваю “Матчыну душу” Уладзімір Караткевіч напісаў: “Ад аўтара, які не прымкнуў ні да якога клубу”.

Люблю лавіць яркія, гаваркія словы, фразеалагізмы — асабліва сці любой мовы. Ну скажы, у каго ты сустракаў слова “аб’ясьніць”. Я ў рукапісе Янкі Купалы ў яго музеі трапіў на такі радок: “Няхай цябе аб’ясьніць розум ясны”. Здрава, праўда! Бацька некалі казаў: “Мёрзлая зямля заскалела” (стала цьвёрдаю як скала). Ён успамінаў аднаго жыхара Кракоткі, які еў блінцы: “сем мазаных, сем німазаных, сем сухама — збольшага перакусіў”. І яшчэ чуў: “маленькі хлопчык, не проста хлапчання, а хлапчачок, не зладзейчык, а зладзьяйчук. Тоўсты чалавек — паўтарак, раскалі — два будзе”. Пачуў ад бацькі таксама: “ідзе нага за нагу, як назаўтра; е што гаварыць, ды німа чаго слухаць; з носа кап, ды ў рот хап; здохлік (той, хто кепска есць); трыбухлей (з вялікім жыватом); ужэ наш суп у сватэ збіраецца (пачаў кіснуць)”. На вяселлі ў Салігорскім раёне казалі: “Дару вам кляновы ліст, каб першы сын быў трактарыст, гарманіст, праграміст ці яшчэ нейкі іст”. Фёдар Янкоўскі некалі згадваў: “З мядком і цьвік праглынеш”... Як бачыш, Сяргей, наплёў табе кучу і горбу, мех і торбу.

С. Ч.: Спадар Янка, вы дасьледавалі беларускі дзіцячы фальклор — гэты дзіўны феномен беларускай традыцыйнай культуры. Але ён таксама ня выдадзены асобнымі выданьнямі так, як ён таго заслугоўвае. Том “Дзіцячы фальклор” (1972), які выйшаў у серыі “Беларуская народная творчасць”, не ахапіў шмат тэкстаў, асабліва варыянтаў з многіх рэгіёнаў Беларусі. Зразумела, што адзін том і ёсць адзін. Хаця дзіцячы фальклор у нас багацейшы, чым у суседзяў... Што вы можаце сказаць і расказаць, як дасьледчык фальклору, пра нашую вусна-паэтычную творчасць для дзяцей? Давайце пачнем з калыханак.

Я. С.: Добра, пачнем з калыханак — з разьдзелу пазаабрадавай бытавой лірыкі. У нас многа варыянтаў (гэта ж адна са сьпецыфічных асаблівасьцяў фальклору), менавіта варыянтаў, вядомых па ўсёй Беларусі, песенек. Прывяду некалькі прыкладаў гэтых даступных зьместам і формаю, наўнай займальнасьцю, выразнасьцю паэтычнага малюнка, прастатой кампазіцыі, абавязковай рыфмай — каб “складна было”. А як яны разьвівалі дзіцячую фантазію, як спрыялі мысьленьню вобразамі:

Люлі, люлі, люлі,
Прыляцелі куры.
Селі на варотах,
У чырвоных ботах.
Куры пазьяталі,

Боты паспадалі.

Люлі, люлі, люлі,
Пашоў кот па дулі,
Памарозіў лапкі,
Скочыў на палаткі.
Сталі лапкі грэцца,
Німа дзе катку дзецца.

Як пасья такога ня будзе ажыўляцца і працаваць дзіцячае ўяўленьне?! Дарэчы, кот, і гэта ўсім вядома, — самы любімы персанаж нашых калыханак. Гэта і зразу-мела, ён быў у кожнай хаце, праз яго найперш малыя знаёміліся з жывёльным сьветам. Чаго толькі не прасілі ў ката ў калыханках (успомні цудоўную па мелодыі калыханку Міхася Забэйды-Суміцкага) — уклады малага ў люльку, пазабаўляць яго. Каб хутчэй заснуў, прынесці паясок, пайсыці на таржок, каб купіць малому піражок, на вулку, каб купіць булку і г. д.

С. Ч.: А скарагаворкі?

Я. С.: Гэта ж скарб для любога лагапеда. Паспрабуй сказаць, вымавіць спалучэньне нялёгкіх літар ці складоў хутка, каб ня зблытацца. Напрыклад, “дзе цётчынаму дзядзьку дзецца?”. Дарэчы, я сам гэта прыдумаў. Па-мойму, у чытаньні для дзяцей іх трэба ўключыць паболей. Ці многа іх выдавалася асобнымі кніжкамі? Я ведаю толькі пакуль сваю кніжку “Мама мышка сушыла шышкі”. У такія чытанкі, відаць, трэба ўключаць і аўтарскія творы. Многія нашы паэты спрабуюць іх пісаць. Гэта ж гульня са словам, выпрабаваньне яго эўфанічных магчымасьцяў.

С. Ч.: Цяпер сталі папулярнымі страшылкі. Рускія нават пішуць пра іх навуковыя дасьледаваньні.

Я. С.: Я да іх адношуся неяк кансерватыўна. Лічу, што яны нічому добраму дзяцей не навучаць. Але дзеці любяць страшылкі. Асабліва сучасныя. Калі я чытаў лекцыі па беларускім фальклору (1988-1997), прасіў студэнтаў даваць мне праклёны і страшылкі. І быў здзіўлены, калі адна студэнтка-мінчанка, якая працавала ў дзіцячым садку, дала мне тэксты на беларускай мове. Ну, ці не цікавыя сваёй незвычайнасьцю такая страшылка (а можа проста гумарэска):

Дзедка старэнькі
Пайшоў у лясок,
Дзедка старэнькі
Прысеў на пянёк.
Выбух!
Доўга над лесам
Ляталі штаны —
Гэта праклятае
Рэха вайны.

Каб спыніць тых малых, якія разышліся не на жарты, у нас казалі:

Мышка здохла,
Хвост аблез.
Хто прамовіць,
Той і зьесьць.

Ніхто не хацеў есьці здохлую мыш, таму адразу замаўкалі.

Мяне заўсёды расчувьвалі песенькі ў казках. Яны нейкія вельмі сентыментальныя, быццам разьлічаныя, каб малое пашкадавала персанажаў, што трапілі ў бяду. Вось як жаласна пеўнік, якога ліса схавала, абдурьўшы, просіць катка:

Коце, браце,
Мяне ліска нясе
У высокія горы,
У глыбокія норы.

Па барах, па каменні,
Па ўсялякім зельлі.
Ратуй, братка, мяне,
Адбяры мяне ў яе.

У казцы каза просіцца ў сваіх казьялянтак, каб адчынілі:

Дзетачкі, казьялячкі,
Я ваша мама.
Чуць дадому прышла,
Малачка прынясла.
Поўны цыцы малачышы.

Слухаючы казку, перачытваючы за персанажаў, малая ўнучка з вочкамі, поўнымі сьлёз, прыціскаецца да цябе, ёй страшна, яна іх шкадуе, гатовая вось-вось заплакаць.

Цепяху, лепяху,
Сем вёрст па маху.
Плыве па балоце зьмей.

Малая перажывае, што гэтая пачвара можа паесці галоўных герояў, якія робяць дабро людзям.

Ня так сабе на радзінах беларусы жадаюць немаўляці тры долі ўзяці: хлеба-вую, саявую, здаровейкую. Толькі калі змалку ў душу дзіцяці будзе закладзенае тое, што вучыць яго добраму, сьветламу, спагаднаму, у будучым народзіць Чалавека, народзіць тую асобу, якая будзе думаць ня толькі пра сябе, а і пра іншых. Усяму гэтаму выдатна вучыць наш дзіцячы фальклор. Таму і кажу, што лепшыя ўзоры трэба збіраць, друкаваць, каб выхаваньне маладога пакаленьня ішло на высокім педагогічным узроўні, каб яно расло здаровае, вясёлае, радаснае, каб любіла бацькоў сваіх, суседзяў, усіх добрых людзей, каб думала, як не перашкаджаць жыць іншым, як дапамагаць слабейшым, як шкадаваць усё жывое на зямлі.

С. Ч.: З кім вы сябруеце? Ці ёсьць у вас сябры, пра якіх можна сказаць, што вас вадою не разальеш, ці вас вада не размые, ці вашы прыязьні сам чорт не разарве?

Я. С.: Самы дарагі, самы лепшы мой сябар, з якім ідзем поплич ужо болей за 50 гадоў — прафесар, доктар філалагічных навук, выдатны беларускі паэт і празаік, перакладчык, крытык, літаратуразнавец, Чалавек з вялікай літары, слонімец ад нараджэньня, улюбёны ў свой горад — Алег Антонавіч Лойка. Усе думаюць, што мы сваякі. Але ж гэта ня так. Мой дзед Лявонь (па-мясцоваму Левась) быў чыгуначнікам. Лёс занёс яго ажно ў Іркуцк. Калі пачалася ў 1914 годзе Першая сусьветная вайна баба Зося (1880-1929), забраўшы дзяцей на воз, падалася таксама туды. Неяк даехалі. Быў там дзед па бабе (значыць, мой прадзед, які там, у Іркуцку, і памёр), мой бацька яго сёстры Надзя і Вольга. Там у 1916 годзе нарадзіўся мой дзядзька Сяргей (працаваў на чыгунцы ў Баранавічах, але калі яму паведамілі, што ім цікавіцца НКВД, уцёк у Польшчу). Дзядзька добра ведаў польскую мову, жыў у Кашалінскім ваяводстве. Я некалькі разоў гасьціў у яго. Цяпер ён ужо памёр.

У 1921 годзе дзед Лявонь дастаў ад уладаў цэлы вагон і вяртаўся з сям'ёй дахаты ў Беларусь, якая была пад Польшчаю. На вакзале ў Іркуцку заўважылі, што па пероне ходзіць малады чалавек з чамаданчыкам і водзіць за ручку дзяўчынку (аказалася, што гэта быў бацька Алега, Антон Цімафеевіч Лойка з-пад Дзярэчына, які прасіўся ў Беларусь, а дзяўчынкай была яго родная сястра Марыся, Алегава цётка). У кнізе “Дрэва жыцьця” Алег Лойка пра гэта піша падрабязней. Мой дзед Лявонь узяў Антона Цімафеевіча ў свой вагон.

С. Ч.: Расказваў і мне пра гэты выпадак Алег Лойка. Ягонаму бацьку тады было 20 гадоў, а сястры — 13. Эшалон ішоў за эшалонам, але ніхто ня браў гэтых сірат, што прасіліся ў Беларусь на Зэльвеншчыну. Ды, на шчасьце, знайшоўся з Гарадзеншчыны чалавек, які на свае харчы, у свой вагон-цялятнік узяў двух сіратаў з Крывічаў. “Быў гэта бацька цёткі Надзі — Лявон Саламевіч, з Кракоткі. Шлях быў

далёкі з Іркуцку да Зэльвы. Пасястрыніліся, пабраталіся — мой бацька Антон з сынам Лявона Валодзем, аднагодкі-дзяўчаткі Надзя і Маруся”, — згадваў Алег Антонавіч.

Я.С.: Алег Лойка мне больш за іншых дапамагаў. Спрабаваў вучыць пісаць рэцэнзіі, хоць іх не друкавалі. Дапамагаў разьбірацца ў літаратуры. Як аспірантам, мною афіцыйна кіраваў загадчык кафедры беларускай літаратуры філфака БДУ Міхась Рыгоравіч Ларчанка. Але трэба ўжо нарэшце прызнацца, што ён нават не прачытаў маёй работы. Алег жа чытаў, правіў, крэсьліў, падказваў, што і як лепш рабіць, як пісаць навуковую працу. Калі на абароне ў траўні 1971 году я сказаў у заключным слове, што ў мяне было два кіраўнікі — Міхась Ларчанка і Алег Лойка, Ларчанка нават пакрыўдзіўся.

Алег Лойка цяпер вярнуўся і жыве ў родным Слоніме, хварэе, і я страшэнна за яго перажываю. А перажываю таму, што ён мне як брат, як мудры настаўнік, лепшы друг. Яго бацька Антон Цімафеевіч быў вельмі задаволены, што мы з Алегам сябруем. Алегава маці Марыя Іванаўна, была маёй матулькаю-хроснаю, трымала мяне малага ў Альбярціне да Хрыста. Бацькі былі бедныя, поп і ксёндз бралі за хрышчэнне болей, дык яны, толькі каб дзіця было ахрышчанае, аддалі мяне-малечу ў рукі уніяту. У мяне ёсьць метрыка майго хрышчэння ў Альбярціне, падпісаная кім ты думаў... самім Антонам Неманцэвічам.

С. Ч.: Няўжо? Вось дык навіна. Антон Неманцэвіч быў выдатным беларускім уніяцкім царкоўным дзеячам. У свой час скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю і Петраградскую каталіцкую духоўную акадэмію. З 1929 году быў сябрам ордэну езуітаў, прыняў усходні грэка-каталіцкі абрад і прыехаў у Слонім у Альбярцін, дзе быў настацелем грэка-каталіцкай царквы, а з 1933 году — у Сынковічах. Выдаваў і рэдагаваў часопіс “Да злучэння”. Многія слонімцы да сённяшніх дзён яго памятаюць... Але — ведаю, што Вы шчыра сябруеце і з Віктарам Чабаненкам — прафесарам з Запарожжа...

Я.С.: Гэта спраўды так. Я перапісваюся з ім фактычна ўсё сьвядомае жыццё — з 1968 году, калі ён быў у нас у Менску на адной навуковай канферэнцыі, дзе мы пазнаёмліліся. Я лётаў да яго ў Запарожжа ў 1980 годзе. Ён паказаў мне Днепрагэс, Хорціцу — востраў, дзе жыло казацкае войска, звадзіў ва ўкраінскі тэатр. А жонка яго частавала мяне сапраўдным украінскім баршчом (з гесем і каб лыжка стаяла ў місе). Меў гутаркі з яго бацькам, які ў 1933 годзе перажыў голад на Украіне, бо вакол стаялі кардоны войскаў НКВД і выйсьці куды-небудзь было немагчыма, маўляў, здыхайце дома! Расказваў жахі, як у сваім сяле (цяпер яно затопленае Запарожскім морам) яны, пяць маладых хлопцаў, хавалі мёртвых. Адночы мой сябра пажартаваў: “Янка, давай сфатаграфуемся каля мае кніжнае паліцы. Мо я, чым чорт не жартуе, стану прафесарам”. “Абавязкова станеш”, — сказаў я сябру. І ён ім стаў. Быў дэканам філфака Запарожскага ўніверсітэту болей за 10 гадоў. У бібліяграфіі да 60-годдзя В. А. Чабаненкі болей за 600 публікацыяў, а цяпер каля 1000. Закруціць яму ў галаве, лекцыю па параўнальным мовазнаўстве чытае па-беларуску. На перапынку студэнты пытаюцца: “Віктар Антонавіч, адкуль Вы ведаеце беларускую мову?”. “То я ж білорус”, — жартуе прафесар, украінец з дзядоў-прадзедоў. Калі ў Запарожжы стваралі беларускую суполку, адзіны, хто на сходзе выступіў на чыстай беларускай літаратурнай мове, быў прафесар Віктар Чабаненка. У яго на паліцах стаяць творы Купалы і Коласа, Брыля і Быкава, Пташнікава і Адамчыка, Сачанкі і Лойкі, Багдановіча (як ён яго выдатна пераклаў па-ўкраінску) і Барадуліна, Цёткі і Гілевіча, Макаля і Сіпакова і іншых беларускіх літаратараў. Так што нашае сяброўства (ад яго ў мяне некалькі паліцаў украінскай літаратуры) ня гасьне ўжо каля 40 гадоў.

Яшчэ адзін мой сардэчны сябар жыве ў Чэрвені. Гэта Яўген Антонавіч Несьцяровіч, мой аднакурснік, былы выдатны, нават скажу ад Бога, настаўнік (пакінуў выкладаць з-за інфаркту), які мяне некалі жаніў, а пасля я быў і на яго вясельлі. У

сям'і гэтага сябра заўсёды адпачываю душою, такія добрыя ён і яго жонка Шура людзі! Калі быў нядаўна ў іх гасьцях у Чэрвені, на дачы за багатым сталом жанчыны павялі гаворку пра тое, чаму мы такія дружныя, сардэчныя, добрыя, таварыскія, нават добрасардэчныя. Я ім патлумачыў: “Усё гэта ад таго, што мы з вамі з вялікіх сялянскіх сем'яў, ведаем, што такое голад, што такое ня мець абутку, касцюма ў маладосьці, калі хочацца апрануцца як найлепш, а няма ў што, калі хочацца перад дзяўчатамі выглядаць у новых чаравіках, а на нагах лапці ці чуні”.

Шчыра сябрую з Генадзем Шупенькам, выдатным нашым крытыкам, некалі класным музыкантам, якому за ігру на Нямізе нават без сьвятла, мы ў 1956 годзе купілі курсам баян (хлопцы скінуліся па 25 рублёў, дзяўчаты па 15 рублёў). Гена перанёс 8 аперацыяў. Цяпер страціў многае з памяці (амнезія). Але мы не забыліся, як напаягалодныя, але вясёлыя, з 1955 году жылі на Нямізе, 21, пакой 6, у Менску (у гэтым пакоі, як высвятлілася некалі жыў Алег Лойка). Гэта быў шчаслівы час!

С. Ч.: І вядома ж шчыра сябравалі з Генадзем Каханоўскім?

Я. С.: Гэта быў добры і надзейны сябра, якога ўжо, на жаль, няма з намі. Ён быў і доктарам гістарычных навук, краязнаўцам і музеязнаўцам (працаваў у краязнаўчым музеі ў Маладзечне адзін час), вечны вандроўнік па родным краі, па далёкіх краях таксама. Хто яго знаў, чалавека з ціхім голасам (як толькі ён вёў вясельлі?), але чалавека велізарнай сілы духу, у якога мы, здаецца, мацнейшыя за яго фізічна, вучыліся гэтай любові да свайго роднага... Ён натхняў нас рабіць менавіта для свайго народу: не ленавацца, ня ньць, ня кіснуць, а працаваць, бо застаецца толькі зробленае. Адным словам, сваім прыкладам Генадзь Каханоўскі пацьвярджаў выдатныя словы Пятруся Броўкі: “Мая душа, яна ня сьпіць, чырвоным полымем палае, зялёным полымем гарыць”.

У адным з вершаў Алег Лойка напісаў: “Якое шчасьце мець сяброў!”. Гэта чыстая праўда, незапярэчная ісьціна. Чалавек, калі ён пустышка, не ардынарнае сьмецце, ня чэрствы вырадак, не манкурт, як трупа Менскага тэатру юнага гледача, якая нядаўна без прымусу перайшла на рускую мову (французы абараняюць сваю мову ад англійскай экспансіі на дзяржаўным узроўні, законам), павінен мець шчырых аднадумцаў, сяброў, на якіх можа разьлічваць у любы час дня і ночы, якія падтрымліваюць яго, калі не матэрыяльна, то добрым шчырым словам у кожную цяжкую хвіліну. Сябры павінны быць! А як жа інакш?! Хай ім заўсёды будзе добра, сьветла і цёпла, радасна і шчасна на гэтым сьвеце!